

УДК 376.159.972

**АУТИСТ БАЛАНЫ «ОҚЫТУ ДАҒДЫЛАРЫ» БАҒДАРЛАМАСЫ
АРҚЫЛЫ МЕКТЕПКЕ ДАЯРЛАУДЫҢ ТИІМДІЛІГІ
(№5 КППК НЕГІЗІНДЕ)**

Есентай Асем Қуанышовна

Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, «Педагогика және психология» магистранты
Ғылыми жетекшісі – Махадиева А.К.

Елбасы Н.Назарбаевтің жолдауы бойынша барша мүмкіндігі шектеулі балалар үшін білім алу қолжетімді болуы тиіс. Осыған орай Қазақстан мектептеріне инклюзивтік білім беру бағдарламасы енгізілді. Инклюзивті білім беру- көптеген мүмкіндігі шектеулі

балалардың сапалы білім алуға қолжетімділігін арттырады. Қазіргі уақытта инклюзивті білім беруді дамытудағы нақты факторлар: объективті және субъективті қиындықтар болып бөлінеді. Субъективті қиындықтар: стандарттық процедуралардың әзірленбегендігі мүмкіндігі шектеулі балалардың оқу дәрежесін үнемі қадағалау мақсатында білімді мониторинг жүргізу үшін индикаторлардың жоқтығы және қазақ тілінде оқу әдістемелік құралдардың аздығы. Оқу тәрбие процесін ұйымдастыруда тәрбиеші педагогтардың арнайы білімдерінің болмауы және мамандар тарапынан тұрақты кеңестің аздығы. Объективті қиындықтар: материалдық техникалық базаның төмен болуы. Мүмкіндігі шектеулі балаларды оқыту процесінде жеке дара тіл табудың қиындығы. Мамандарға арналған кабинеттердің жетіспеушілігі.

Аутист балалардың даму ерекшеліктеріне байланысты оқыту бағдарламалардың жетіспеушілігі мұғалімдерге сабақ өту барысын қиындатады.

Аутист балаларда коммуникация мен әлеуметтік өзара әрекеттесудің бұзылысының сипаттамаларында көрінеді.[2;3;6] Аутист балалар тобы біртекті емес. Мамандар баланың ерте даму кезеңіндегі кемшіліктер топтарын анықтайды. Әлеуметтік өзара әрекеттестіктің ерекшелігі және әлеуметтік дағдылардың даму деңгейінің жеткіліксіздігі атап өтіледі. Біз еліктеу дағдыларының даму деңгейінің төмендігін, отбасы мүшелерімен де, басқа ересектермен де, кейінірек құрдастарымен де өзара әрекеттесу мен бірлескен іс-әрекеттің жеткіліксіз мотивін байқаймыз. Балалардың ойын әрекеті бірқатар ерекшеліктерге ие. Ойынға арналған объектілерді таңдау негізінен шектеулі, олардың функционалды жүктемесі жоқ, ойын көбіне манипуляциялық сипатта болады. [9;11]

Балалар көбінесе әлеуметтік жағымсыз мінез-құлықтарын көрсетеді. Бұл мінез-құлықтың себептері - сұранысты білдіру дағдысының қалыптаспауы немесе сенсорлық ынталандыру қажеттілігі. Балалардың вербалды және вербалды емес қатынас құралдарының даму деңгейі төмен. Негізгі қарым-қатынас пен диалог зардап шегеді, олар басқалардың эмоционалды жағдайларын түсінбейді және әрқашан өз сезімдерін тиісті түрде білдіре бермейді.[1] Осы жетіспеушіліктердің барлығы аутист балалардың академиялық дағдыларды игеруін қиындатады.[12] Балаларға әріптерді есте сақтау және ажырату, буындармен оқу, оқылған сөзді түсіну қиын. Сондай-ақ, қателердің бұл түрі тікелей баланың шаршағыштығы мен сарқылуының жоғарылауымен, бақылау функцияларының дұрыс жетілмеуі, бағдарламалау және талдау функцияларының жеткіліксіз қалыптасуымен байланысты [7].

Дыбыстық-әріптік талдау мен синтездің, фонематикалық процестердің және сөйлеудің мелодиялық-интонациялық жағының даму деңгейінің төмендігімен байланысты әріптерді буынға біріктіру дағдысы қиындықпен қалыптасады. Буын деңгейінде балалар көрнекі қабылдау, зейін және кеңістікті бейнелеу саласындағы жетіспеушіліктерден туындаған әріптердің орын ауыстыруын және ауыстырылуын қабылдайды. Сөздерді оқығанда, балалар тек әріптерді ғана емес, буындарды қайта құру және ауыстыру түрінде, буындарды немесе әріптерді өткізіп жіберу түрінде де нақты қателіктер жібереді. Олар екпінді буынды дауысымен дұрыс бөлмейді, көбінесе аяқталмайды, болжау арқылы оқуға машықтанады. Бұл қиындықтардың себептеріне мыналар жатады: сөздіктің дамуы мен жаңартылуының төмен деңгейі, сөйлеуді түсінудің ерекшеліктері.[7;12] Қарастырылған сөйлеуді түсінудегі қиындықтар сөйлеуді дамытудың алғашқы кезеңінде пайда болады.

Бала заттардың атауларын, олардың қасиеттерін, қызметтерін түсінбейді, сөйлеу нұсқауларын сақтамайды, бұл өзбектіліктің төмен деңгейімен, сөздік қорының жағдайы мен сөйлеудің грамматикалық құрылымымен байланысты.[8] Балалар сөйлемдерді оқу деңгейіне көшкен кезде, кәсіпқойлар мен ата-аналар сөздерді қайта орналастыру немесе оларды өткізіп жіберу фактісіне тап болады. Олар интонацияны байқамайды, оқығанын түсінбейді және оқығанына сәйкес суретті таба алмайды. Осы қиындықтардың барлығы мәтін деңгейіндегі қателіктерге, мәтіннің негізгі идеясын анықтауға және оқылымды фрагментті түсінуге әкеледі. Бұл сонымен қатар жазу дағдыларын дамытудағы проблемаларға әкеледі.

Аутист балалар механикалық деңгейде сөздерді жаттап алып, осы сөйлемдердің мағынасын түсінбей дәптерге көшіре алады. Осылайша, мұғалімдер алдында аутист балаларды академиялық дағдылары оқытуға арналған әдістемелік материалдарды таңдау қиын міндет тұр, өйткені осы кезеңде практиктер қолда бар оқу материалында осы санаттағы балалардың барлық кемшіліктері ескерілмейтіндігімен кездеседі, мысалы, оқуға арналған кейбір мектеп мәтіндері, күрделі және бейімделуді қажет етеді. Осыған байланысты аутист балаларға бейімделген, қосымша оқу материалдарын құру қажет болады[1; 4; 9]

№5 «Асыл Мирас» түзету-психологиялық-педагогикалық кабинеті негізінде Аутист балалардың академиялық дағдыларын үйретудегі бағдарламаны ұсынамыз. Сонымен бірге, қажетті жағдайлар мыналар болып табылады: білім беру ортасын ұйымдастыру, бағдарламалық материалды бейімдеу және оны ұсыну тәсілдері, сонымен қатар балалардың дамуы мен әлеуметтік өзара әрекеттесуіндегі жетекші қиындықтарды жеңу. Арнайы білім беру ортасын ұйымдастырған кезде балаларды жан-жақты психологиялық-педагогикалық қолдауға және ата-аналармен тиімді жұмыс құруға үлкен көңіл бөлу керек.

Педагог-психологтың, ата-ананың және тікелей баланың өзімен тікелей ынтымақтастық өзекті болып табылады. Мұндай пәнаралық өзара іс-қимыл білім беру процесіне қатысушылардың әрқайсысының қызметінде екпін қоюды көздейді. Ата-аналардың тәрбиешілерден кері байланыс алуы маңызды. Біз ата-аналарға жеке консультациялар ұсынамыз және сабақ бейнеклиптерін жібереміз, ата-аналарға арналған семинарлар өткіземіз. Материал мен оны ұсыну әдістерін бейімдеу арқылы біз балалардың өмірлік құзыреттіліктерін қалыптастыру бойынша нұсқауларды дараландыруға, айқындылыққа және жеңілдетуге назар аударамыз. Оқу дағдыларын оқыту үстінде біз баланың қоршаған әлем және өзі туралы ойларын кеңейте отырып, коммуникативтік дағдылар мен әлеуметтік өзара әрекеттесуді дамыту мәселелерін шешеміз. Ұсынылатын бағдарлама келесі принциптерге негізделген:

- материалды қарапайымнан күрделіге қарай баяндау;
- нұсқауларды жеңілдету: әр сабақта қайталанатын алгоритм түрінде қарапайым нұсқаулар беріледі;
- визуалды стратегиялармен ауызша нұсқауларды күшейту;
- жұмыста ойын техникасын қолдану;
- сенсорлық және когнитивті сфералардың даму ерекшеліктерін ескеру;
- баланың нақты қызығушылықтарына негізделген материалды таңдау.

Жұмысты бастау және бағытты белгілеу, содан кейін баланың жеке даму жоспарын құру үшін аутист баланың индивидуалдық ерекшіктерін анықтау керек. Қазіргі уақытта оның академиялық дағдылары қандай деңгейде, оның күшті және әлсіз жақтары қандай, жағымсыз мінез-құлық бар ма, даму деңгейінің функционалдылық дәрежесін анықтап қана, баланы оқытуға көшеміз. Қойылған міндеттерді орындау үшін ABLLS-R негізінде диагностикалық іс-шаралар жүргізіледі.

Бұл құралдың негізгі мақсаты - баланың дағдыларын дамытудың бастапқы деңгейін анықтау және оны қалыпты дамып келе жатқан құрдастарындағы дағдылардың даму деңгейімен салыстыру. Тест нәтижелері оқыту бағдарламасының мақсаттарын анықтауға мүмкіндік береді. Тестілеу арқылы көп нәрсені білуге болады. Мысалы: Қазіргі уақытта қандай дағдылар баланы дамытудың басым бағыты болып табылады, жаттығуларды бастау қаншалықты қиын болып келеді және т.б., Даму процесіне қандай кедергілер мен асқынулар кедергі келтіреді (ынтымақтастықтың болмауы, эхолалия, жалпылаудағы қиындықтар және т.б.). Скиннердің вербальды мінез-құлық туралы жазбаларына негізінде ABLLS-R тестілеуін доктор Джеймс Партингтон құрастырды (PhD., BCBA-D). ABLLS-R құрамында 25 бағыт бойынша 544 дағды бар; сонымен бірге әр сала бойынша дағдылар қарапайымнан күрделіге қарай бөлінеді.

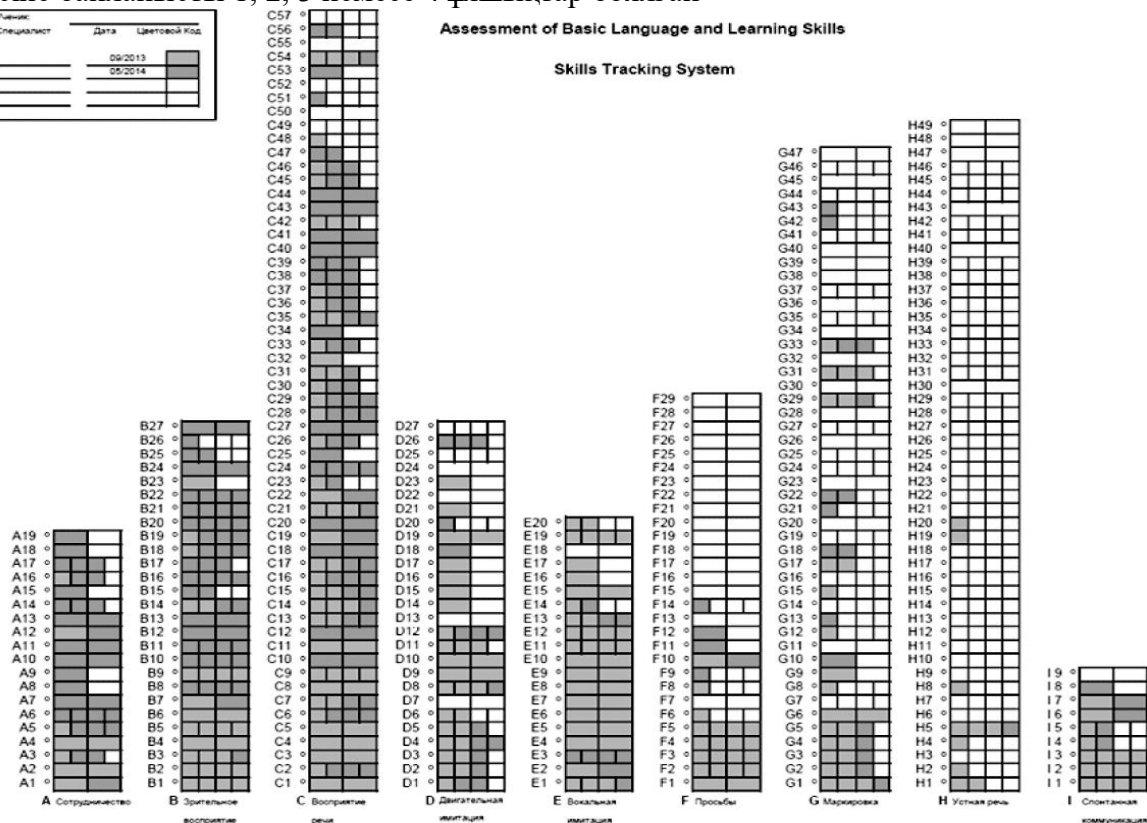
Мысалы, Q1 дағдысы (әріптерді атау) Q6(буындарды сәйкестендіру) дағдысына қарағанда оңай.

Сонымен бірге ABLLS-R тестілеуі 25 шеберлік аймағын шартты топтарға бөледі: «оқу қабілеті» тобындағы дағдылар, «академиялық» топтағы дағдылар және «бейімделу» тобындағы дағдыларға бөлінеді.

Аутист балаларды мектепке даярлау үшін біз Q (оқу), S (жазу), R (математика) кіретін «академиялық» топтың дағдыларын дәл тексеруіміз керек.

Ақпарат толтырылғаннан кейін алғашқы тестілеудің барлық деректері нәтижелерінің ABLLS-R арнайы кестесіне көшіріледі. Кестеде барлық шкалалар тік бағандар түрінде көрсетілген. Әр бағанның жолдары осы масштабтардың тағайындауларына сәйкес келеді, мұнда бір жол - шкаланың бір тағайындауы, ал оның бағандағы орны - төменнен жоғарыға қарай нөмірленген кезде тапсырманың нөмірі. Әр жол 1, 2 немесе 4 ұяшыққа бөлінеді, бұл тапсырма нәтижесінің масштабына сәйкес келеді. Егер бала бұл дағдыға ие болмаса (осы тапсырманы бағалауда 0), онда кестеде сәйкес жол бос қалады. Әйтпесе, баланың нәтижесіне байланысты 1, 2, 3 немесе 4 ұяшықтар боялған

Уақыт	Дата	Цветовой Код
Специалист	09/2013	
	05/2014	

Аутист баланың даму деңгейін тексергеннен кейін, біз жеке даму жоспарын құрастырамыз. Тест құрылымы жеке тест тапсырмалары бірдей тұжырымдаманы сақтай отырып, жеке даму бағдарламасының мақсаттарына айналатындығын білдіреді. Бағдарлама жасамас бұрын, бағдарламаның мақсаттарын дұрыс таңдау үшін отбасы мүшелерінен және баламен жұмыс жасайтын әр түрлі мамандардан мүмкіндігінше көбірек ақпарат жинау ұсынылады. Отбасы мүшелері мен кәсіпқойларды ұсынылған бағдарлама тармақтарын қарастыруға шақыру маңызды, бұл олардың барлығы болашақ балаларды дамыту жұмысының үміттерін қанағаттандырады.

Даму бағдарламасы үшін басым мақсаттарды таңдау - бұл баланың қазіргі дағды деңгейіне, білім беру мекемесінің талаптарына, отбасының тілектеріне және т.б. байланысты болатын таза жеке процесс. Сонымен бірге, баланың өзі шеше алмаған төменгі деңгейлік тапсырмаларды таңдап қана қоймай, белгілі бір шеберлікті игеруге дайындығына назар аудару ұсынылады.

«А» бала оқу курсының басында тек әріптерді ажырата алатын, яғни Q1 дағдысы ғана дамыған. Оқу дағдыларын меңгеру үшін оған Q4, Q5, Q8, Q10, Q12 бағдарламалары алынды. Бұларды «А» баланың даму ерекшелігін ескере отырып, бірнеше қадамдарға бөлдім.

Q4 (Дыбысты әріпке сәйкес атайды) дағдыны үйрету кезеңдері

1-қадам. Нұсқаушы В әрпі жазылған карточканы көрсетіп, баладан: «Бұл әріп қандай дыбыс?» Деп сұрайды. Бала «Вэ» деп жауап беру керек . Бірінші қадамда тек 2 дыбысты үйрену керек деп мақсат қойдым

Егер балаға жауап беру қиынға соқса, онда біз ауызша нұсқау береміз.

2-қадам. Нұсқаушы о әрпі жазылған карточканы көрсетіп, баладан: «Бұл әріп қандай дыбыс ?» Деп сұрайды. Бала «О» деп жауап беру керек . Екінші қадам барысында 5 дыбыстан кем емес әріптерді жаттаймыз.

3-қадам. Нұсқаушы «Д» әрпі жазылған карточканы көрсетіп, баладан: «Бұл әріп қандай дыбыс ?» Бала «Дэ» деп жауап беру керек . Үшінші қадамда 15 дыбысты үйрену көздедік

4-қадамда бала 23 әріпті атау керек

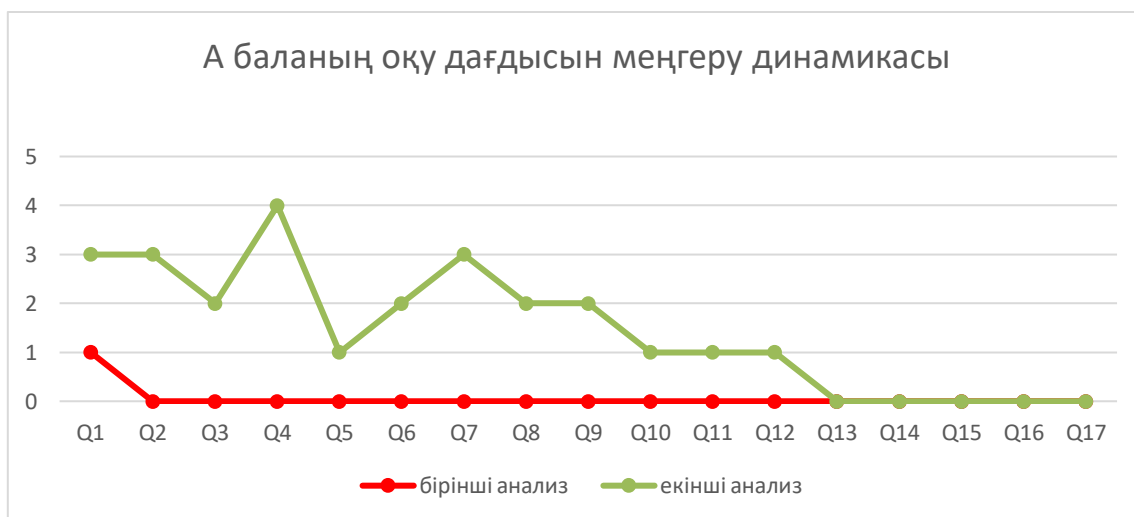
Әр дұрыс жауап бергені үшін баланы сүйікті ойынымен, сүйікті тағамымен немесе жай ғана мадақтауымен ынталандыру керек

Тура осылай қалған дағдыларды кезеңдер мен қадамдарға бөліп, оқу дағдыларын меңгеру жұмыстарын жүргіздім

Әрбір оқушы үшін бағдарлама оның жеке дағдылары мен біліміне негізделген жеке құрастырылады. Егер біз бір оқушыға бағдарламаны 3 кезеңге бөлсек, екіншісі үшін оны 5 кезеңге бөлу қажет болуы мүмкін.

График бойынша қызылмен белгіленген бірінші функционалды тесттелеу нәтижесі бойынша толтырылған жауаптар. Жасылмен 3 айлық Курс интервенциядан өтіп екінші тесттелеу нәтижелері.

Бақағанымыздай басында «оқу» дағдылары бойынша динамикасы төмен, сонымен қоса «А» балада жағымсыз мінез-құлық басым болған. Жаттығуларды қадамдарға бөлу, аутист балада төзімділікті дамытады және тез шаршап қалудан алдын алады. «А» интервенция соңында 3 сөзді сөйлемдерді оқыды. Жағымсыз мінез-құлық мүлде жоқ болды.

Қорытындай келе ұсынылған бағдарламаны біз аутист балалармен жұмыс істеуге кеңес бере аламыз.

Түзету кабинетінің педагог-психологтар мен дефектолог мамандар бұл бағдарламаны мектеп жасқа дейінгі және мектеп жастағы аутист балалардың академиялық дағдыларды дамыту барысында қоданылады. Сабақ аптасына 3 рет, 3 айлық интервенция курс барысында өтеді. Бағдарлама нәтижесі бойынша аутист балалардың динамикалық көрсеткіштері келтірілген (график 1; график 2) Балалар әріптерді ата бастайды, әріптерді бір-бірімен сәйкестіреді.

Материалды меңгерудің жоғары деңгейі атап өтілді. Барлық балалар оқу жылының соңына қарай оқуды меңгерудің тұрақты дағдысын көрсетті және басқа дағдылары дами бастады, мектеп жастағы балалар басқа пәндерге қызығушылық танытты. Бұл бағдарлама дағдыларды қалыптастыру мәселелерін шешуге мүмкіндік береді және ересек пен баланың өзара әрекеттесуі, жағымсыз мінез-құлық көріністерінің жиілігін азайту, баланың мұғаліммен және құрдастарымен қарым-қатынасын орнатуға мүмкіндік береді.

Бағдарлама аутист балалармен жұмыс істейтін педагогтар мен ата-аналарға негізделген.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Андреева С.В. Синтаксические трансформации в логопедической работе по формированию фразовой речи у обучающихся с РАС // Аутизм и нарушения развития. 2019. Т. 17. № 3. С. 36—46. DOI:10.17759/autdd.2019170304
2. Барбера М.Л. Детский аутизм и вербально-поведенческий подход. Екатеринбург: Рама Паблишинг, 2014. 304 с. ISBN 978-5-91743-046-1.
3. Виноградова К.Н. Речь и коммуникация при расстройствах аутистического спектра // Аутизм и нарушения развития. 2015. Т. 13. № 2. С. 17—28. DOI:10.17759/autdd.2015130203
4. Власова Л.И. Использование лепки на логопедических занятиях для вовлечения ребенка с РАС в совместную деятельность // Аутизм и нарушения развития. 2016. Т. 14. № 2. С. 39—44. DOI:10.17759/autdd.2016140205
5. Корсунская Б.Д. Читаю сам: книга для чтения для детей дошкольного и младшего школьного возраста с нарушениями слуха: в 3 кн.: Кн. 2. Москва: ВЛАДОС, 2014. 175 с. ISBN 978-5-691-02093-3.

6. Лебединский В.В., Лебединская К.С. Нарушения психического развития в детском и подростковом возрасте. 7-е изд., испр. и доп. Москва: Академический проект: Трикста, 2011. 304 с. ISBN 978-5-8291-1289-9.

7. Никонова Н.А., Павлова Ю.Б. Опыт обучения чтению детей с РАС / Комплексное сопровождение детей с расстройствами аутистического спектра: Сборник материалов 2 Всероссийской научно-практической конференции: Москва, 22—24 ноября 2017. Москва: ФРЦ ФГБОУ ВОМГППУ, 2017. С. 201—204. ISBN 978-5-94051-158-8.

8. Никонова Н.А., Павлова Ю.Б. Развитие понимания речи у детей с РАС дошкольного и младшего школьного возраста // Аутизм и нарушения развития. 2018. Т. 16. № 1. С. 18—21. DOI:10.17759/autdd.2018160103

9. Нуриева Л.Г. Развитие речи у аутичных детей: Методические разработки. Наглядные материалы. Изд. 11-е (эл.). Москва: Теревинф, 2019. 138 с. ISBN 978-5-4212-0568-5.